

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА В УКРАЇНІ

Філіпов В. К. кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0002-4017-4895>

Богайчук В. Ж. кандидат політичних наук,
доцент, доцент кафедри соціальної комунікації
та публічної дипломатії
Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0003-4977-5870>

У статті йдеться про те, що сучасний історичний досвід України, інститути громадянського суспільства, громадянське суспільство загалом відіграють важливу роль не тільки в побудові незалежної, демократичної і правової української держави, а також в забезпеченні її оборони. В умовах російської військової агресії, коли під загрозою перебуває саме існування української нації та її національної держави, ключові природні права українського народу та саме його існування, коли держава виявилася не готовою до виконання функції оборони, громадянське суспільство об'єднане єдиним завданням захисту своєї Батьківщини, виступає одним із вирішальних чинників забезпечення оборони української держави.

Ключові слова: громадянське суспільство; держава; національна держава; незалежність; соціально-політична думка; суспільні і державні основи; українська нація.

Вступ. Проблематика формування і розвитку громадянського суспільства, без перебільшення, належить до числа найбільш дискусійних та найбільш досліджуваних у сучасній гуманітарній науці та практиці. Крім цього, поняття “громадянське суспільство” є одним із найбільш вживаних серед представників владно-політичних кіл як в Україні, так і далеко за її межами. При цьому переважна частина вітчизняного сучасного соціогуманітарного дискурсу громадянського суспільства присвячена пошуку відповідей на складні питання щодо необхідності забезпечення повноцінного формування та розвитку громадянського суспільства в Україні.

За роки незалежності Української держави вітчизняна соціогуманітарна доктрина розробила вагомий методологічний та практичний інструментарій вирішення різноманітних проблем, пов'язаних із забезпеченням функціонування ефективного громадянського суспільства, відносини в якому засновуються на довірі, партнерстві та соціальній відповідальності як різноманітних організацій, зокрема, бізнесу, так і окремих індивідів. Крім цього, проблематика формування та розвитку громадянського суспільства протягом всього періоду незалежності України не залишалася без уваги різних владних

інститутів, зокрема, Президента України та Кабінету Міністрів України. Одним із таких прикладів є насамперед Указ Президента України від 26.02.2016 р. №68/2016 “Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні”, відповідно до якого була утворена Координаційна рада сприяння розвитку громадянського суспільства як консультативно-дорадчий орган при Президентові України.

Незважаючи на такий величезний науково-практичний доробок вирішення багатьох проблем, пов'язаних з розбудовою в Україні ефективного громадянського суспільства, сучасні глобальні трансформації, які знаходять свій безпосередній прояв і в Україні, формують нові виклики і загрози, що проявляються, зокрема, на рівні функціонування різноманітних інститутів громадянського суспільства. Мова йде насамперед про поступову втрату громадянським суспільством солідарних засад свого функціонування, про поглиблення окремих суперечностей як всередині самого громадянського суспільства, так і між громадянським суспільством та державою, про певну кризу культурної ідентичності громадянського суспільства, про трансформацію ціннісних засад розвитку громадянського суспільства, про необхідність підвищення рівня соціальної

відповідальності людини як основного та первинного суб'єкта громадянського суспільства тощо.

Мета статті - розглянути та проаналізувати найважливіші передумови, що визначають особливості становлення демократичної політичної системи в Україні, які потребують одночасного звернення до вивчення принципів формування та функціонування не тільки головного елемента політичної системи – інституту держави та процесів формування і функціонування політичної влади в суспільстві, але й її іншої важливої складової – громадянського суспільства.

Розглянути зміст розвитку громадянського суспільства, оцінка на цій основі вітчизняної практики в частині необхідності, меж і засобів участі держави в розбудові громадянського суспільства, а також розглянути суперечливість поглядів на громадянське суспільство та його розвиток, певні пропозиції щодо перспектив розвитку громадянського суспільства та участі в сприянні цьому розвитку Української держави.

Теоретичне підґрунтя. Одним із найважливіших завдань громадянської держави є забезпечення громадянам реальної можливості самостійної політичної творчості, можливості вільного вибору такої моделі суспільних відносин. Тому побудова в Україні правової державності можлива лише за умови формування повноцінного громадянського суспільства.

Безумовним є значний інтерес наукової громадськості до проблем громадянського суспільства. Відмова від одержавлення скільки-небудь значущих суспільних ініціатив неминуче змушувала замислитися над системою взаємин різнопланових та різноорієнтованих громадських рухів та асоціацій як між собою, так і з державою.

В умовах правової держави державна влада стає найважливішим інструментом, за допомогою якого громадянське суспільство забезпечує оптимальні умови для свого саморозвитку. У такому випадку держава виступає як публічно-владний інститут, що керує громадянським суспільством у цілому і покликаний діяти у загальних інтересах.

Визначаючи специфіку взаємозв'язку громадянського суспільства і соціальної, правової держави, під громадянським

суспільством ми насамперед розуміємо структуру недержавних самоорганізованих груп, які, за визначенням Ф. Шміттєра, мають такі ознаки: повинні планувати та реалізовувати колективні акції щодо захисту чи досягнення своїх інтересів; є незалежні і від органів державної влади, і від приватних корпоративних об'єднань; не прагнуть підмінити державні структури, захопити державну владу; завжди згодні діяти в межах легітимно встановлених законом політико-правових норм.

Сучасна держава не ослаблює, а навпаки посилює свою економічну функцію, яка полягає у створенні організаційно-правових передумов, необхідних для впорядкованої та ефективної економічної діяльності суспільства. Держава не повинна при цьому заважати реалізації приватних інтересів, що конкурують у сфері громадянського суспільства. Взаємозв'язок громадянського суспільства і держави виявляється в тому, що чим більш розвинене громадянське суспільство, тим менш помітною є роль держави.

Тому нерозвиненість громадянського суспільства зумовлює надмірне посилення держави, котра поглинає суспільство. Закріплення в конституційних нормах основ громадянського суспільства юридично забезпечує його незалежність від держави, встановлює гарантії від незаконного втручання у справі суспільства, визначає форми і межі державного впливу на соціальні процеси.

Аналізуючи поняття громадянського суспільства, слід зазначити, що даний термін формувався і збагачувався поступово, з давніх віків. На сьогоднішній день такі вчені С.С. Алексєєв, В.Г. Гончаренко, О.С. Головащенко, С.О. Кириченко, М.П. Орзіх, Т.І. Ковальчук, К. Попер, В.Г. Коваленко, П.М. Рабінович, Ю.М. Тодика, Ю.С. Шемшенко та інші зробили аналіз основоположних засад та ідей громадянського суспільства, що висвітлені у працях мислителів античності, досліджували розвиток даного явища та його трансформацію у стале поняття, на підставі проаналізованих основоположних засад і ідей, здійснити тлумачення громадянського суспільства. Тому завданням наступних досліджень є, подальший аналіз основоположних засад та

ідей громадянського суспільства, що висвітлені у працях мислителів античності, спроба дослідження розвитку ідеї даного явища та його трансформацію у стале поняття, на підставі проаналізованих основоположних засад і ідей, доктрин поняття громадянського суспільства навести перелік ознак сучасного громадянського суспільства, на підставі отриманих результатів здійснити спробу власного тлумачення громадянського суспільства.

Методи дослідження. В процесі роботи для вирішення поставленої проблеми були використані теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення, а також і систематизація науково-теоретичних та методичних джерел.

Результати і обговорення. Мислителі Античності, Середньовіччя та Відродження ніби визначили в складному переплетенні економічних, політичних, соціальних та духовних відносин державно-організованого суспільства наявність громадянського суспільства. Вони зробили не завжди усвідомлені, але достатньо успішні спроби «розвести» державу і громадянське суспільство, показали сучасникам, що, крім держави, є щось самостійне, яке живе за своїми законами і не в усьому підвладне державі, тобто громадянське суспільство.

Уперше поняття «громадянське суспільство» застосував у назві своєї книги «Досвід історії громадянського суспільства» шотландський філософ, священник Адам Фергюсон. Громадянське суспільство для нього – це насамперед сфера публічної, соціальної активності людини. Сучасне йому англійське суспільство Фергюсон уважав цілком громадянським, але і йому як античному ладу може загрожувати розпад унаслідок відчуження деяких соціальних прошарків. Тому слід усіма силами зберігати свободу і державні інститути Великої Британії та підтримувати громадянську злагоду в суспільстві (Гелстон, 2005).

Представниками класичного розуміння сутності громадянського суспільства в історії соціально-політичної думки вважаються філософи Нового часу Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеск'є та ін.

У працях Локка, Гоббса, Монтеск'є, Руссо, Канта, Гегеля й багатьох інших представників класичної філософської традиції громадянське суспільство всебічно аналізується на рівні філософсько-теоретичних конструктів.

Помітно поглибив уявлення про громадянське суспільство Іммануїл Кант. Його підхід до тлумачення сутності громадянського суспільства є більш діалектичним. Розглядаючи суперечливі якості людської природи: незлагодність, пихатість, жагу до об'єднання і у той же час прагнення згоди, Кант доходить висновку про те, що головний шлях поєднання свободи кожного зі свободою інших – формування громадянського суспільства. За Кантом, громадянське суспільство засноване на таких апіорних принципах: свобода члена суспільства як людини; рівність його з іншими як підданого; самостійність члена суспільства як громадянина (*Концепція удосконалення діалогу громадянського суспільства*, 2015, с. 116).

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель під громадянським суспільством мав на увазі відносно незалежну від держави сукупність окремих індивідів, класів, груп та інститутів, взаємозв'язок яких регулюється цивільним правом. Він показав, що громадянське суспільство сформувалося в результаті історичної трансформації всього суспільного життя, тривалого діалектичного руху від сім'ї до держави. Соціум, що утворився в результаті цієї генези, включає приватновласницькі відносини, ринкову економіку, соціальні групи, інститути, що забезпечують життєздатність суспільства і реалізацію громадських прав. На відміну від багатьох своїх попередників Гегель розглядав громадянське суспільство і державу як самостійні інституції. Громадянське суспільство існує не в державі, а поряд із нею (Берченко, 2006). Розвиток громадянського суспільства передбачає наявність держави як його підстави.

Разом із сім'єю громадянське суспільство складає базис і спосіб існування держави. У державі репрезентована загальна воля громадян, громадянське ж суспільство – це сфера реалізації особливих, приватних інтересів окремих індивідів. До державної

сфери Гегель відносив урядову владу, адміністрацію, до сфери громадянського суспільства – поліцейську і судову владу. Він визнавав примат держави над громадянським суспільством.

Держава, на його думку, як більш високоорганізована органічна цілісність виступає ніби гарантом дійсної свободи громадянського суспільства і представляє суспільство в його єдності. Найважливішими принципами, на базі яких функціонує громадянське суспільство, Гегель уважав власність, особисту свободу, загальнообізнаність, поінформованість, вільно сформовану громадську думку, справедливість і суворе дотримання законів. Сильне правове підґрунтя, правосуддя та засоби ефективного функціонування законів – необхідні передумови формування громадянського суспільства.

Класики марксизму відмовились навіть від самого терміна «громадянське суспільство», а суспільну формацію тлумачили як сукупність виробничих відносин. У повному вигляді цей підхід виявився вже в рамках «марксистсько-ленінської філософії», коли було відмовлено такому громадянському суспільству в праві на подальше існування разом з класовою державою. Фактично ж на зміну комплексу «держава — громадянське суспільство» в колишньому СРСР, наприклад, прийшла тоталітарна або близька до неї псевдосоціалістична держава, підім'явши під себе незалежні громадські структури, яка контролювала всі сторони суспільного, а також особисте життя людини. Відповідно і в суспільній науці радянського періоду дослідження поняття «громадянське суспільство» практично були відсутні (Банчук, 2003)/

Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'являються концепції, в яких громадянське суспільство розглядається як форма соціальної інтеграції людей. Подібну точку зору відстоював французький соціолог Е. Дюркгейм. Він використовував поняття громадянського суспільства (*societe civile*) і розглядав його крізь проблему солідарності.

Для сучасного суспільства, за Дюркгеймом, однаково важливий як індивідуалізм, так і колективна свідомість, колективні спільні цінності, визнання взаємних зобов'язань. Він вважав, що

профспілкові, професійні об'єднання, церковні, регіональні центри спроможні залучити своїх членів до нового типу солідарності, головною моральною цінністю якої є індивід (Берченко, 2006).

Не обходили увагою проблему громадянського суспільства і українські суспільствознавці. М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, Б. Кістяківський, В. Липинський, М. Шаповал присвячують свої твори теорії громад та громадського життя. У розробленій М. Драгомановим конституції «Вільна Спілка» досягнення національних інтересів України вбачається в здобутті політичної свободи та розвитку місцевого самоврядування. Як інтегральний вираз нової системи стосунків між суспільством і майбутньою державою М. Драгоманов розглядав як найповніше забезпечення прав людини і громадянина, особливо у сфері забезпечення національних прав.

Один із фундаторів української політичної науки В. Липинський вважав, що громадянське суспільство – це люди певної території, які не живуть за рахунок виконання державних функцій і не в змозі безпосередньо здійснювати свої бажання, застосовуючи силу фізичного примусу. Але громадянство – це резервуар сил, який перебуває у стані вічного руху вперед, вічної не рівноваги у боротьбі за владу. А держава як політична організація людей має схильність до боротьби з поступом до творення твердих, непорушних форм. На думку дослідника, взаємовідносини громадянського суспільства і держави визначає закон, засадничим стосовно якого є взаємне обмеження права сильніших правом слабших, і навпаки. Коли держава поневолює громадянське суспільство, тоді «нищиться» закон, оскільки право сильніших не обмежене правом слабших. У такій державі панує беззаконня («Політологічний енциклопедичний словник», 2004, с. 736).

За багатовікову історію розвитку концепції громадянського суспільства, аж до сучасних його досліджень, розроблялись різноманітні аспекти громадянського суспільства і держави, їхні характеристики і взаємовідносини. Американські вчені Е. Арато й Дж. Коен розрізняють громадянське суспільство як процес, або рух, і як

інституцію. У першому випадку аналізується громадянське суспільство в процесі становлення, у другому – сформоване, інституційоване громадянське суспільство. Тут розуміються неформальні суспільні зв'язки й стосунки і більш усталені, формалізовані та інституційовані структури громадянського суспільства. Характеризуючи базові засади суспільного розвитку, вони вказують на доцільність виокремлення: економічного суспільства, основою якого є форми власності й суто економічні об'єднання; політичне суспільство, основою якого є публічна політика, виборче право і політичні партії; громадянське суспільство яке базується на праві вільного спілкування, на громадських об'єднаннях і рухах із фундаментальними правами (вільне висловлення думок, вільна преса, недоторканість особи тощо) (Банчук, 2003).

З даної класифікації випливає логічне твердження, що взаємодія громадянського суспільства та держави відбувається на трьох рівнях: економічному, політичному та соціальному.

Громадянське суспільство і держава перебувають у складній інверсії і взаємно доповнюють одне одного. В реальному житті спостерігається три суперечливі варіанти взаємовідносин громадянське суспільство і держави.

Перший. Громадянське суспільство придушується державою, як наслідок виникає тоталітарний режим. Тоталітарний режим – це державно-політичний устрій суспільства, основою якого є сильна харизматична особистість, повний (тотальний) контроль партії над політичною, економічною, соціальною і духовною сферами життя суспільства.

Другий. Існує хитка рівновага між громадянським суспільством і державою, і тоді виникають авторитарні режими різного ступеня жорсткості.

Авторитарний режим - державно-політичний устрій суспільства, при якому носієм влади є одна людина або група людей; режим спирається на силу або за необхідності може продемонструвати її наявність. Авторитаризм є перехідним етапом від тоталітаризму до демократії і за відповідних умов може вивести суспільство з економічної кризи, сприяти розвитку

демократії, формуванню правової держави та громадянського суспільства.

Третій. Держава виконує волю громадянського суспільства, діє в рамках права як правова держава. Демократичний режим – це такий державно-політичний устрій, за якого в суспільстві управлінські функції виходять з основного принципу: народ є джерелом влади. Тільки в умовах демократії держава визнає громадянське суспільство повноправним партнером (Скрипнюк, 2006, с. 366).

Фактично саме поняття демократії передбачає такий спосіб реалізації влади, коли основна функція щодо її здійснення і водночас контролю за нею належить не натовпу, а певним чином організованому народу, чи точніше – самоорганізованому народу. При цьому вирішальну роль відіграє не так фактор розмежування між державою та суспільством, як показник можливостей їх ефективної взаємодії, коли одним з основних критеріїв ефективності державної влади.

У випадку ж перехідних процесів ефективність демократії з погляду громадянського суспільства може бути визначена завдяки таким трьом критеріям: а) рівень гарантованості безпеки громадян, б) антикриміногенний чинник та в) її корисність для суспільства, рівень її сприяння піднесенню добробуту громадян. На жаль, як доводить В. Скиба, за всіма трьома вищенаведеними критеріями «українська демократія дає ось вже довготривалий період, який розтягнувся на роки, стійку соціальну рефлексію зі знаком «мінус» (“Політологічний енциклопедичний словник”, 2004, с. 736).

Громадянське суспільство виступає не так своєрідним додатком до демократії, як її умовою, а зв'язок цих двох понять виявляє свою внутрішню необхідність. Недарма було висунуто тезу, що реальна демократія завжди здійснюється через структури громадянського суспільства, які формулюють і вирішують важливі для громадян питання. Хоча в цьому разі можна стверджувати лише про те, що демократія можлива тільки на ґрунті громадянського суспільства, але зовсім не завжди громадянське суспільство породжує демократію чи виступає гарантією

демократичності політичного режиму (Кресіна, & Полішкарлова, 2002).

Спочатку термін громадянське суспільство (Civil society) використовувався для розмежування суспільства та держави. Тепер він став означенням організацій та інститутів соціального порядку, що відносно незалежні від держави.

Держава ототожнюється з правовим і інституціональним апаратом, у той час як громадянське суспільство являє собою моделі різних об'єднань (групи за інтересами, професійні союзи).

За найбільш широке, усереднене визначення слід вважати таке: «Громадянське суспільство – це сукупність структур, за допомогою яких будь-яка людина розпочинає суспільно значимі дії без участі держави».

Тобто, в основі становлення громадянського суспільства лежать актуальні життєві потреби та інтереси людини, і саме на основі єдності останніх та проблем їхньої реалізації індивіди утворюють ті чи інші громадські об'єднання. Таким чином, громадянське суспільство відображає встановлення соціального зв'язку між індивідами.

Громадянське суспільство – це єдність двох головних складових еволюції людської цивілізації у постійній динаміці їхнього взаємовпливу та розвитку – економічної та політико-правової. У ролі першої виступає право на приватну власність, у ролі другої – права, позбавлена юридичного позитивізму законодабезпеченість вирішення політико-правових питань у налагодженні соціального діалогу між владою та населенням за допомогою партій, профспілок, професійних та соціально-демографічних груп населення. Визначаючи поняття «громадянське суспільство» на перший план можуть виступати такі його сутнісні риси як «сукупність індивідів», «неодержавлені суспільні відносини», «реалізація прав та свобод людини» тощо. Однак при аналізі громадянського суспільства найбільш обґрунтованим буде наголошування на його інституціональній характеристиці.

Отже, громадянське суспільство – це сукупність громадських інститутів, які сформовані на добровільній основі, діють на самоврядних засадах у межах Конституції та

законів, за посередництвом яких індивіди вільно реалізують свої основні природні права і свободи.

Громадянське суспільство – це система відносин між громадянами, закріпленими у відносинах певних спільностей людей, які мають різний вимір: соціально-демографічний, політичний, економічний, конфесійний тощо. Громадянське суспільство відображає якісно-історичні характеристики суспільства, набуті лише на певному етапі його розвитку.

Поступальний розвиток соціуму приводить до його диференціації, виокремлення сфери управління як окремої галузі суспільної діяльності. Держава поступово передає, а інститути громадянського суспільства відповідно перебирають на себе повноваження у контролі над людинотворчими сферами соціальної життєдіяльності.

В результаті завдяки розвитку інститутів громадянського суспільства позбавляється державного втручання і сфера виробництва, що відтепер значною мірою засновується в Україні на приватній власності та комерційних інтересах.

Ідейному забезпеченню зазначеного процесу підпорядковані: а) концепція індивідуалізму, у якій людина розглядається як першооснова суспільного та політичного устрою, найвища соціальна цінність; б) принцип непорушності права приватної власності; в) ідея місцевого самоврядування, що передбачає диференціацію й відносну автономію організації та здійснення різних форм публічної влади.

Саме на цих засадах можна відокремити державу від суспільства, розгледіти її як специфічне соціальне явище або особливий політичний інститут, котрий виконує функції інструменту життєзабезпечення громади. І це дозволяє визначити реальні можливості державно-владного впливу на суспільні відносини та ступінь його ефективності, забезпечити підконтрольність державних інститутів суспільству в умовах сучасної України.

Слід також підкреслити, що поняття громадянського суспільства найбільш адекватно співвідноситься з поняттям саме правової, соціальної держави, оскільки обидва терміни відбивають найважливіші

характеристики та невід'ємні сторони сучасної демократії.

Громадянське суспільство формується історично, відображає певні якісні характеристики суспільства, набуті лише на певному етапі його розвитку. Поступальний розвиток соціальних форм життєдіяльності приводить до їх диференціації, виокремлення сфери управління як окремої галузі суспільної діяльності. Держава поступово передає, а інститути громадянського суспільства відповідно перебирають на себе повноваження щодо контролю над певними сферами соціальної життєдіяльності (Резнік, 2002).

Насамперед, завдяки розвитку інститутів громадянського суспільства позбавляється державного втручання сфера виробництва, що відтепер значною мірою засновується в Україні на приватній власності і комерційних інтересах. Саме на цих засадах можливо відокремити державу від суспільства, розглядати її як специфічне соціальне явище або особливий політичний інститут, котрий виконує функції обслуговування суспільства. І це дає нам змогу визначити реальні можливості державно-владного впливу на суспільні відносини та ступінь його ефективності, забезпечити підконтрольність державних інститутів суспільству.

Треба також визнати, що громадянське суспільство опредмечується у відповідних громадянських інститутах, має власний устрій, зовнішню форму свого існування у вигляді різноманітних за своїм конкретним спрямуванням об'єднань індивідів.

Серед цих інститутів – сім'я, церква, об'єднання за інтересами, профспілки, органи громадської самодіяльності, громадські організації, політичні партії, недержавні засоби масової інформації.

Головною ознакою цих інститутів є те, що вони утворюються не державою, а самими індивідами, і тому їх реальне функціонування є показником громадської зрілості суспільства, усвідомлення ним своїх власних потреб, рівня його самосвідомості.

Серед інститутів громадянського суспільства слід виокремити політичні партії та рухи, оскільки вони виступають своєрідною «перехідною ланкою» від інтересів громадянського суспільства до здійснення державної влади. З одного боку,

діяльність політичних партій спрямована на сферу громадянського суспільства, звідки акумулюються політичні настрої та сподівання населення, а з іншої — на здобуття державної влади і важелів управління в загальнонаціональному масштабі для здійснення політичних настанов та програм, що стосується відтепер безпосередньо проблематики функціонування політичної системи.

Громадянське суспільство і держава – це не будинок, і «побудувати» їх не можна, принаймні, у тому сенсі, як це розумілося декілька десятків років тому, щодо поняття «будівництво комунізму або соціалізму». Тут можна говорити тільки про створення максимуму умов соціально-економічного, політико-правового і культурно ідеологічного середовища для їхнього поступового становлення (Загородній, 2004).

А такий процес, у свою чергу, починається саме реальним забезпеченням усієї сукупності громадянських прав людини з боку держави, що знаходиться під контролем суспільства.

Володіючи громадянськими правами і політичними свободами, людина спроможна самостійно зайняти в суспільстві те положення, яке вона заслуговує і яке найбільшою мірою відповідає обсягу і якості реалізованого особистісного потенціалу.

Дотримання громадянських прав людини виступає не тільки головним принципом взаємовідносин між суспільством і державою. Широта і реальність цих прав, власне кажучи, і піднімає той або інший соціум до оцінки, що дозволяє розглядати суспільство як громадянське, а державу як правову. При цьому у взаємовідносинах останніх складається механізм розширеного відтворення соціокультурного і політико-економічного середовища, яке, у свою чергу, через реалізацію громадянських прав і свобод формує людину у всіх її вимірах – як індивіда, особистість, громадянина.

Суто теоретично логічна послідовність начебто б цілком зрозуміла. Держава похідна від суспільства, але без нього немає юридично зафіксованих прав і правових відносин усіх рівнів. Без прав людини і її правових відносин з іншими людьми не

може бути громадянина, без громадянина, отже, не може бути громадянського суспільства. А без громадянського суспільства, де права людини не тільки гарантовані державою, але й обмежують собою і своєю широтою його повноваження, не може бути і правової держави. Громадянськість і державність, таким чином, виступають як взаємозалежні поняття.

Взаємовідносини між суспільством, що рухається до звання громадянського, і держави, що претендує на статус правової, покликані забезпечувати:

- для людини – утвердження її самоцінності в діапазоні від суспільної думки до предметних правових норм, створення достатньої законодавчої основи для реалізації політичної свободи, соціальних гарантій і справедливості, для захисту від державно-чиновницької сваволі і соціальної стихії;

- для суспільства – рівну правову захищеність усіх його соціальних прошарків із боку держави, безумовну перевагу основ, що консолідують у громадському житті його безконфліктність, структурованість і політичну упорядкованість (усі суперечки вирішуються в рамках прийнятих законів), режим громадянського миру і злагоди, загальний захист суспільства як цілісного, соціально диференційованого, саморегулюючого організму від негативного впливу зовнішніх чинників і, нарешті, контроль суспільства над державою, прозорість і підзвітність діяльності його структур;

- для держави – адекватне втілення прав людини в юридичні норми і в механізми захисту цих прав, що виключає політичний волюнтаризм владних структур, соціальну і національну дискримінацію, панування права в усіх сферах життя, формування оптимальної, самодостатньої системи державно-політичних інститутів, створення умов для продуктивної законотворчої діяльності, результати якої відповідають інтересам людини і втілюються в повсякденному житті через потужний виконавчий механізм, ефективний поділ усіх гілок влади.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, питання про співвідношення суспільних і державних

основ у розвитку цивілізації, її соціальних і політичних регуляторів виступає одним із корінних при визначенні характеру, спрямованості і темпів соціального прогресу, а також структури і характеру взаємодії політичних інститутів з інститутами громадянськими. Узгоджене соціально-моральне і політико-правове вирішення цього протиріччя через політичне регулювання ринку саме і складає концептуальну основу правової, соціальної держави, що відповідає демократичним і гуманістичним принципам удосконалювання суспільної людини і соціуму.

Магістральний шлях розвитку європейської цивілізації проходить через трансформацію держави монополіста, яка знаходиться над людиною і суспільством із його інститутами, у політичний інструмент їхнього захисту, обслуговування і розвитку. Варто пам'ятати, що високорозвинене громадянське суспільство припускає сильну правову державу, причому сильну правами й обов'язками своїх громадян, а також повнотою своєї відповідальності перед ними.

Отже, взаємодія, взаємовплив і взаємозв'язок демократичної, правової, соціальної держави і громадянського суспільства відбувається безперервно, оскільки вони становлять цілісний організм, хоча громадянське суспільство як категорія логічно й історично передують соціальній державі, але не породжує її автоматично.

Одного разу виникнувши, соціальна держава активно перетворює громадянське суспільство на новій соціальній основі, хоча і позбавляє її деякої спонтанності, але не може позбавити інституційної незалежності, тому що це не дозволяє демократична і правова природа соціальної держави. У будь-якому суспільстві має бути вільна співпраця між усіма секторами державним, недержавним, підприємницьким та науковим, оскільки пов'язаний із цим діалог створює всім секторам можливості для конструктивного розвитку демократії та політико-правових засад соціальної, правової держави

Тому лише в розвиненому громадянському суспільстві виникає необхідність у конституційній державі, яка не тільки формально визнає, але й реально

Питання психології

забезпечує права і свободи людини та громадянина. Громадянське суспільство і правова держава зумовлюють одне одного.

Подальше дослідження даної проблеми потребує більш предметного з'ясування теперішнього стану громадянського суспільства, змісту новацій,

покликаних утвердити нову якість політичних комунікацій між громадянином та публічною владою, а також виявлення засобів, спроможних сприяти формуванню середнього класу та нової політичної культури.

Список використаних джерел:

1. Банчук М. (2003). Громадянське суспільство в Україні: поняття і реальність // Людина і політика. № 1. с. 42-49.
2. Берченко Г. (2006). Громадянське суспільство: критерії та сучасне становище в Україні // Кроки до громадянського суспільства. Постмайданове громадянське суспільство України: уроки для країни та світу: Наук. альманах / За ред. В.П. Рубцова, А.В. Шестакової, В.О. Рябенка. К. : Укр. всесвіт. корд. рада, С. 161-168.
3. Гелстон В. А. (2005). Громадянське суспільство й „мистецтво об'єднань” // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. К. : Смолоскип, XXVIII+1108 с. “Політичні цінності”. Вип. 1. С. 861–866.
4. Загородній Ю. (2004). Дослідження громадянського суспільства: модель нормативних досягнень // Політичний менеджмент. № 3 (6). С. 10-19.
5. Концепція удосконалення діалогу громадянського суспільства, особи та держави в контексті забезпечення та захисту прав людини в Україні/ Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко та ін. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 116 с.
6. Кресіна І., Полішкарова О. (2002). Громадянське суспільство: Відокремити зерна від половини // Віче. № 4 (121). с. 26
7. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 року №68/2016 “Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні” // Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016/print1469195200458068>.
8. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядн. В.П. Горбатенко; За ред.Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 27е вид., доп. і перероб. К. : Генеза, 2004. 736 с.
9. Резнік О. (2002). Особистість і громадянське суспільство: досвід теоретичного осмислення //Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 3. С. 68–79.
10. Сабанадзе Ю. В. (2009). Групи інтересів у перехідних суспільствах: [монографія] / Ю. В. Сабанадзе. К. : Логос, 208 с.
11. Скрипнюк О. (2006). Демократія: Україна і світовий вимір. К., с. 366

References

1. Banchuk, M. (2003). Hromadianske suspilstvo v Ukraini: poniattia i realnist [Civil society in Ukraine: concept and reality] // Liudyna i polityka. № 1. 42-49 (in Ukrainian).
2. Berchenko, H. (2006). Hromadianske suspilstvo: kryterii ta suchasne stanovyshche v Ukraini // Kroky do hromadianskoho suspilstva. Postmaidanove hromadianske suspilstvo Ukrainy: uroky dlia krainy ta svitu [Civil society: criteria and current situation in Ukraine // Steps to civil society. Post-Maidan civil society of Ukraine: lessons for the country and the world] : Nauk. almanakh / Za red. V.P. Rubtsova, A.V. Shestakovoï, V.O. Riabenka. K. : Ukr. vsesvit. kord. rada. 161-168 (in Ukrainian).
3. Helston, V. A. (2005). Hromadianske suspilstvo y „mystetstvo obiednan” [Civil society and the "art of associations"] // Demokratiia : Antolohiia / Uporiad. O. Protsenko. K. : Smoloskyp. XXVIII+1108 s. “Politychni tsinnosti”. Vyp. 1. 861-866 (in Ukrainian).
4. Zahorodnii, Yu. (2004). Doslidzhennia hromadianskoho suspilstva: model normatyvnykh dosiahnen [Civil society research: a model of normative achievements] // Politychnyi menedzhment. № 3 (6). 10-19 (in Ukrainian).
5. Kontseptsiiia udoskonalennia dialohu hromadianskoho suspilstva, osoby ta derzhavy v konteksti zabezpechennia ta zakhystu prav liudyny v Ukraini [The concept of improving the dialogue of civil society, individuals and the state in the context of ensuring and protecting human rights in Ukraine] / Yu. S. Shemshuchenko, N. M. Onishchenko, N. M. Parkhomenko ta in. K. : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2015. 116 s.
6. Kresina I., Polishkarova O. (2002). Hromadianske suspilstvo: Vidokremyty zerna vid polovy Civil society: Separating the wheat from the chaff] // Viche. № 4 (121). 26 (in Ukrainian).
7. Natsionalna stratehiia spryiannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2016-2020 roky [National strategy for promoting the development of civil society in Ukraine for 2016–2020] zatverdzhena

Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26.02.2016 №68/2016 “Pro spryiannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini” // Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016/print1469195200458068> (in Ukrainian).

8. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk [Political science encyclopedic dictionary] / Uporiadn. V.P. Horbatenko; Za red.lu.S. Shemshuchenka, V.D. Babkina, V.P. Horbatenka. 27e vyd., dop. i pererob. K. : Heneza, 2004. 736 s. (in Ukrainian).

9. Reznik, O. (2002) Osobystist i hromadianske suspilstvo: dosvid teoretychnoho osmyslennia [Personality and civil society: experience of theoretical understanding] //Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh. № 3. 68-79 (in Ukrainian).

10. Sabanadze, Yu. V. (2009) Hrupy interesiv u perekhidnykh suspilstvakh: [monohrafiia] [Interest groups in transitional societies: [monograph]] / Yu. V. Sabanadze. K. : Lohos. 208 (in Ukrainian).

11. Skrypniuk, O. (2006) Demokratiiia: Ukraina i svitovyi vymir. [Democracy: Ukraine and the global dimension.] K. 366 (in Ukrainian).

Summary

CIVIL SOCIETY AND THE NATION STATE IN UKRAINE

*Filipov V. PhD in History, Associate Professor
National Defence University of Ukraine*

*Bohaichuk V. Candidate of Political Science,
Associate Professor of the Department of Social
Communication and Public Diplomacy
National Defence University of Ukraine*

Introduction. *The issue of the formation and development of civil society is, without exaggeration, one of the most controversial and most researched in modern humanitarian science and practice. In addition, the concept of "civil society" is one of the most commonly used among representatives of the political and governmental circles both in Ukraine and abroad.*

Purpose. *To examine the content of civil society development, to assess on this basis the domestic practice in terms of the need, limits and means of state participation in the development of civil society, as well as to consider the contradictory views on civil society and its development, and to make certain proposals on the prospects for the development of civil society and the participation of the Ukrainian state in promoting this development.*

Originality. *The development of a democratic, law-based and social state in Ukraine is linked to the formation of civil society. The establishment of civil society institutions and the development of democracy in the country are closely interrelated: the more developed civil society is, the more democratic the state is. The prerequisites for the development of civil society are the emergence of economic independence among citizens with a variety of forms of ownership and the growth of the status of the human personality.*

Conclusion. *The main path of development of European civilisation is through the transformation of the monopoly state, which is above the individual and society with its institutions, into a political instrument for their protection, service and development. It is worth remembering that a highly developed civil society presupposes a strong rule of law, and a strong state with rights and obligations of its citizens, as well as the fullness of its responsibility to them.*

Thus, the interaction, mutual influence and interconnection of the democratic, legal, welfare state and civil society is continuous, as they constitute an integral organism, although civil society as a category logically and historically precedes the welfare state, but does not automatically generate it.

Keywords: *civil society, state, nation-state, independence, political society, political parties, socio-political thought, social and state foundations, human, Ukrainian nation.*

Концептуалізація – Філіпов В. К.

Методика – Богайчук В. Ж.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 23.08.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 06.10.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.